

УДК 1:316.3:37(091)

*Н. Г.Мозгова,
завідувач кафедри філософії
Інституту філософської освіти і науки
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
доктор філософських наук, професор*

ДИСКУСІЯ ЩОДО МІСЦЯ ФІЛОСОФІЇ В СИСТЕМІ ОСВІТИ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ЕКСКУРС У МИНУЛЕ

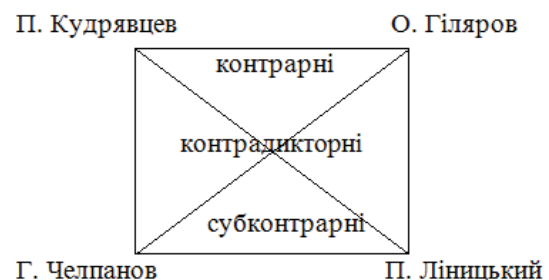
Постановка проблеми. Дискусія, про яку йдеться, розгорнулася у Києві в кінці XIX – початку XX ст. Безпосереднім приводом до неї стали нововведення тогочасного Міністерства народної освіти, ініційовані в кінці 90-х рр. XIX ст. новим міністром генералом П. Ванновським. Генерал запропонував навчальним закладам, зокрема гімназіям, суттєво підвищити освітній рівень завдяки введенню нових дисциплін, у тому числі й філософії, за умови, щоб ці дисципліни читались викладачами, переважно професорами, вищих навчальних закладів. Для тогочасних філософів перспектива розширення їхньої діяльності стала досить привабливою. Але, як це не парадоксально, їхні думки щодо доцільності викладання філософських дисциплін діаметрально розділилися, що й спричинило досить палку дискусію.

Чому вважаємо за потрібне звернутися до суті цієї дискусії? Справа в тому, що нині постають ті ж освітні проблеми, що стали причиною дискусії кінця XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переходячи до попереднього викладу суті полеміки київських філософів на зламі XIX – XX ст., розглянемо зміст позицій її основних учасників, абстрагуючись від хронології наведення їх аргументів, беручи до уваги лише суттєві щодо нашої проблеми твердження. Вони торкаються, по-перше, власне теоретичного питання стосовно доцільності чи недоцільності введення філософії, того, як кожен з учасників розумів сутність філософії, її місце, роль та призначення в освіті та житті суспільства; по-друге, практичного – за допомогою яких кадрових сил здійснювати викладання філософії в гімназіях, а також чи існують такі сили загалом.

Основними учасниками широкої дискусії кінця XIX – початку XX ст. були ві-

домі київські професори П. Кудрявцев (1868–1940 рр.), О. Гіляров (1855–1938 рр.), Г. Челпанов (1862–1936 рр.), П. Ліницький (1839–1906 рр.). Імена названі саме в такому порядку, оскільки є всі підстави стверджувати, що їхні позиції щодо вищезазначених питань майже повністю підпорядковуються «логічному квадратові» М. Псьола. Так, відношення між позиціями П. Кудрявцева та О. Гілярова є контрарними. Погляди Г. Челпанова та П. Ліницького відносяться один до одного як субконтрарні. А у відношеннях контрадикторності перебувають позиції П. Кудрявцева та П. Ліницького (професори Київської духовної академії), а також О. Гілярова та Г. Челпанова (професори Університету Св. Володимира). Сповідаямося, читач впевниться в правомірності запропонованої автором тези, ознайомившись зі змістом дискусії.

Зокрема, П. Кудрявцев, доцент, а згодом і ординарний професор Київської духовної академії кафедри історії філософії, категорично стверджував, що філософські дисципліни в обсязі 5 уроків на тиждень треба викладати в старших класах гімназій. Цю думку він обґрунтовував тим, що логіка, психологія, історія філософії та початкові основи філософії в теологічному спрямуванні (основи метафізики) за Статутом 1814 р. викладалися в аналогічних гімназіях –

середніх духовних навчальних закладах – семінаріях.

Вивчення цих дисциплін, на думку П. Кудрявцева, сприятиме підготовці випускників семінарій до слухання розширених курсів із філософії в духовних академіях, що забезпечить наступність середньої та вищої духовної освіти. «Вказаній меті (викладання філософської пропедевтики – Н. М.) повинні слугувати, – вважав П. Кудрявцев, – логіка та систематичний огляд головних напрямів у рішенні основних філософських проблем <...> А оскільки розуміння філософських понять і логічних прийомів абсолютно неможливе без попереднього ознайомлення із життям свідомості, то до вказаних дисциплін необхідно ще приєднати й психологію» [4, с. 137].

Зазначимо також, що П. Кудрявцев добре розумів, що зміст філософського компоненту середньої освіти повинен мати розумні межі й не претендувати на формування в слухачів цілісного світогляду. Користь від прослуханих гімназистами філософсько-пропедевтичних курсів він вбачав у тому, що «...в студентські роки їм не прийдеється витрачати час на ознайомлення з елементами логіки та психології й на освоєння філософської термінології: все це буде зроблено в середній школі» [4, с. 137]. На думку П. Кудрявцева, у курсі філософської пропедевтики є дещо стале та завершене, а саме зміст формальної логіки, узагальнення емпіричної психології та формальний зміст основних філософських понять. Саме ці знання вважав П. Кудрявцев «найбільше впливають на розум семінаристів і привчають давати звіт у тому, що ми готові приймати на віру» [4, с. 141]. Саме в цьому П. Кудрявцев вбачав основне призначення філософії в житті людини. Це призначення знайшло своє відображення й у його власному визначенні філософії: «Філософія – це звіт у принципах життя, які встигли проявити себе в тих чи інших сферах життя» [3, с. 306].

Стосовно питання про те, хто повинен викладати філософські курси, то П. Кудрявцев однозначно стверджував, що вони повинні викладатись професорами духовних академій. У цьому питанні професор цілком погоджувався з директивою Міністерства народної освіти, яка пропонувала доручити

викладання «особам, які успішно закінчили курс у православних духовних академіях». Як побачимо нижче, ця директива й сама позиція П. Кудрявцева досить жорстко заперечувалась іншими учасниками дискусії, особливо представниками університетської філософії.

Які ж аргументи наводив П. Кудрявцев на користь духовних філософів? Насамперед існування більш давніх традицій у духовній школі, а значить – і у «духовній філософії», порівняно зі «світською». «У той час, як «світська філософія» в нас тільки зароджувалася, «академічна філософія» вже мала за собою давнє минуле, у якому не було 10-річної перерви у викладанні» [4, с. 144]. П. Кудрявцев вважав, що кадрове забезпечення гімназій можливе лише завдяки випускникам духовних академій, оскільки в університетах на той час філософія читалась лише на історико-філологічному та частково на юридичному (історія права, історія філософії права) факультетах. «Історія підтримує академістів, – писав П. Кудрявцев, – і ми вважаємо, що Міністерство народної освіти не помилиться, доручивши академістам цю справу, у крайньому випадку до тих пір, поки університети не зможуть випускати достатню кількість філософськи-освічених людей» [4, с. 145].

Що ж до питання про певний релігійний напрям, у якому в майбутньому будуть викладати філософсько-пропедевтичний курс в гімназіях академісти, то П. Кудрявцев вважав, що цей напрям аж ніяк не обмежить свободи викладання (так вважали І. Челпанов та О. Гіляров), оскільки, по-перше, у свій час «вся нова західноєвропейська філософія виросла саме в християнській атмосфері» [4, с. 146], а по-друге, «християнство аж ніяк не визначає, якого напряму треба дотримуватися в гносеології (емпіричного чи раціоналістичного), надаючи розробку гносеологічних проблем вільній думці людини <...> Хоча зрозуміло, що в академічному викладанні немає місця виправданню таких філософських напрямів, які носять атеїстичний або антихристиянський характер, але їх вивчення не лише не виключається, а навпаки, передбачається як завданнями академічної освіти, так і існуванням спеціальної для цього кафедри – кафедри історії філософії» [4, с. 147].

Однозначна точка зору П. Кудрявцева категорично заперечувалась професором Університету Св. Володимира О. Гіляровим. Суть позиції О. Гілярова полягала в рішучому запереченні необхідності викладання будь-яких філософських дисциплін у гімназіях, що й обумовило в цілому її контрарність щодо поглядів П. Кудрявцева. Свою позицію О. Гіляров аргументував тим, що філософія є настільки специфічною дисципліною, у якій немає нічого сталого та завершеного, окрім того, немає навіть кадрів для її викладання.

Свої аргументи він виклав у полемічній статті «Філософська пропедевтика в гімназіях» [2]. По-перше, О. Гіляров вважав, що філософія не містить у собі ніяких сталих та завершених знань: «Вона є повністю результатом особистісного світорозуміння, яке ґрунтується на вільній критиці всієї дійсності й на такій же вільній творчості, а тому не ставить собі іншої мети, окрім пошуку істини» [2, с. 3]. При цьому він підкреслював, що «...з усіх загальноосвітніх курсів він (курс із філософської пропедевтики – *Н. М.*) був би найбільш загальноосвітнім і за належного ставлення до нього розширив би розумовий кругозір учня та підняв його розумовий рівень. Але у нас <...> в сучасних умовах ставити так питання неможливо, а тому якби ми й запровадили у своїх гімназіях викладання філософії, то воно врешті звелось б до млявого лицемірства й затьмарення. Можливо, тоді довелося б замість філософії учням викладати будь-які розумові покидьки нездатних вчителів» [2, с. 3].

О. Гіляров заперечував таке розуміння філософії, яке ґрунтується на встановленні первоначал та першопричин всього суцього. Завдання філософії, на думку мислителя, – дати таке світорозуміння, яке задовольняло б і розум, і відчуття. Для нього цілком було зрозумілим, що філософія має специфічний предмет дослідження, який не зводиться до предметів інших наук, і через це є самостійною галуззю знання. Водночас філософія не може бути наукою про «вищі істини», первоначала, першопричини всього суцього.

Зрозуміло, якщо філософія не може бути наукою про «вищі істини», то вона буде вносити лише розбрат у душі 16-річних юнаків, а це призведе чи до верхоглядства у відно-

шенні до філософії, чи справить деморалізуючий вплив на формування їхнього світогляду. У процесі викладання філософської пропедевтики неможливо уникнути суперечності під час розгляду різноманітних філософських проблем, а тому в будь-якому випадку необхідно дотримуватись певного світоглядного орієнтира, інакше все може звестися до повної логічної невизначеності та розмитості. У тогочасних умовах, вважав мислитель, не існує також повної свободи у викладанні філософії, оскільки вона завжди несе в собі елемент ересі, тим самим підриваючи основи релігії. Свого часу в еретизмі був звинувачений і сам О. Гіляров, про що свідчать спомини В. Асмуса: «О. Гілярову було заборонено читати розділ середньовічної філософії й схоластики. Вилучена була філософія середніх віків і з першого видання підручника О. Гілярова «Філософія в її сутності, історії та значенні» (1916 р.). І лише в другому виданні підручника (1910 р.) розділ середньовічної філософії був відновлений» [1, с. 96]. Усі ці події стали наслідком тих елементів релігійного скептицизму та вільнодумства, які були помічені в його лекціях з історії філософії.

Звичайно, таке розуміння сутності філософії було абсолютно несприйнятливим для представників духовної філософії. І підтвердження цьому ми знаходимо в статті П. Ліницького «Промова з філософії, яка була виголошена професором філософії О.М. Гіляровим на урочистому акті університету Св. Володимира, 16 січня 1899 р.» [7]. У досить різкій формі П. Ліницький критикує промову О. Гілярова. Для П. Ліницького як представника філософського теїзму з його персоніфікованим розумінням Абсолюту є неприйнятним вчення О. Гілярова про всевітню свідомість як душу світу, як певний духовний принцип, який аж ніяк не тотожний християнському Богу, хоча інколи О. Гіляров і називає його Богом.

У гносеологічних питаннях позиція О. Гілярова лишалась досить неоднозначною. Зокрема, твердження О. Гілярова стосовно пізнавальної цінності філософії та її значення в системі освіти було також піддано гострій критиці з боку П. Ліницького. Насамперед П. Ліницький звинуватив О. Гілярова в суперечності із самим со-

бою: оскільки згідно з поглядами О. Гіляровим філософія не являє собою систему знань про первоначала та першопричини всього суцього, яку можливо було б передати іншим людям і тим самим навчити їх, «...то яким же чином в такому випадку, – запитував П. Ліницький, – можна основне завдання філософії вбачати у виробленні такого світорозуміння, яке б задовольняло і розум, і почуття?» [7, с. 354]. На думку О. Гілярова, ніякої суперечності тут немає, оскільки становлення філософського знання – це завжди внутрішній акт, це справа особистої творчості, тому викладання філософії немає ніякого відношення до природи філософії, а її студювання втрачає будь-який сенс. Звідси питання про кадрове забезпечення викладання для О. Гілярова автоматично ставало безглуздим.

Позиція наступного учасника дискусії, теж представника університетської філософії, перебувала щодо позиції О. Гілярова у відношенні контрадикторності. Її представляв Г. Челпанов – професор, завідувач кафедри логіки та психології Київського університету Св. Володимира, а з 1906 р. – професор Московського університету, засновник і директор (1912 р.) першого в Росії інституту психології. Університетський вчитель В. Зеньковського та Т. Шпета був іншої, ніж П. Кудрявцев та О. Гіляров, думки щодо змісту філософської пропедевтики та її кадрового забезпечення.

Г. Челпанов був першим, хто повністю підтримав пропозицію Міністерства народної освіти. Більш того, саме він з 1900 р. почав викладати філософські курси в Першій київській гімназії. Це був своєрідний експеримент, який до запрошення професора в Московський університет продовжувався 6 років.

Г. Челпанов, на відміну від П. Кудрявцева та О. Гілярова, вважав: «...зміст філософської освіти гімназистів повинен вичерпуватися, по-перше, змістом формальної логіки, по-друге, узагальненнями емпіричної психології» [8, с. 4]. На думку Г. Челпанова, це ті знання, які є сталими та завершеними, і саме вони мають підготувати гімназистів для сприйняття філософії в університеті» [8, с. 4]. Однак основним, на думку Г. Челпанова, є те, що ці знання з гносеологічної точ-

ки зору є насамперед апіорними. Як відомо, Г. Челпанов дотримувався теоретично-пізнавальної позиції неокантіанства, хоча сам цю позицію й називав ідеал-реалізмом. Велике значення він приділяв гносеології, вбачаючи її основне завдання у визначенні можливостей та меж процесу пізнання. Як представник «емпіричного» напрямку в психології Г. Челпанов основи цієї психології будував не на досвідних дослідженнях, а на інтерпретації досвіду в дусі ідей Р. Декарта та І. Канта про паралелізм душі й тіла.

На думку Г. Челпанова, необхідним підґрунтям будь-якого пізнання є наявність у свідомості апіорних ідей та елементів, які об'єднують в єдине ціле дані досвіду, усі сприйняття та чуттєві уявлення. Найосновніше в досвіді – це робота думки, яка з допомогою самоспостереження та рефлексії виявляє наявність у свідомості людини апіорної ідеї як основи пізнавальних здібностей людини.

Г. Челпанов доходить висновку, що протязність, прозорість, однорідність, нескінченність тощо не можуть сприйматися як видимі образи зовнішнього світу, а тому вони є апіорними й складають основу досвіду, виступають як необхідні передумови пізнання. В основу цього розуміння було покладено таку тезу: у пізнанні ми ніде не стикаємося з річчю безпосередньо, а лише з тим, що ми думаємо про неї, із нашим поняттям про цю річ. Поняття, на думку Г. Челпанова, – це ідеальний тип речі, що показує річ не такою, якою вона зазвичай буває, а такою, якою вона має бути, щоб ми могли її мислити. Ця мислена річ має ознаки, яких годі шукати в зовнішньому досвіді, бо їхній суб'єкт отримує з іншого джерела – зі споглядання закономірної діяльності свідомості.

У розумінні істини Г. Челпанов також дотримується неокантіанської традиції. У формально-логічному плані істина полягає для Г. Челпанова у відповідності думки до об'єкта, але зміст думки забезпечується не змістом об'єктивних явищ, а чуттєвим переконанням, незворушним відчуттям достовірності та впевненості у відповідності думки до об'єкта. Тому найбільшою істинністю відрізняються формальна логіка та математика, оскільки вони виводять свої

положення апіорним, дедуктивним шляхом і дають нам достовірні знання.

У передмові до свого підручника з логіки для гімназій Г. Челпанов підкреслював, що «вивчення силогістики є надзвичайно важливим для розумового розвитку учня» [9, с. 1]. Загальноосвітнє значення логіки він вбачав в тому, що «...учень, знайомлячись із різноманітними формами дедуктивного умовиводу, навчається більш уміло обходитися з власною думкою» [9, с. 1]. А тому «логіка не має за мету відкриття істин, її мета – доведення вже відкритих істин, у зв'язку із цим користь логіки скоріше негативна, ніж позитивна, бо її завдання полягає в тому, як краще уникнути можливих помилок» [9, с. 5].

Стосовно ж емпіричної психології, то Г. Челпанов як практикуючий психолог-експериментатор вважав, що ця наука повинна заглиблюватися в природу душі й свідомості, але при цьому його більше цікавлять атрибути душі, ніж її життя, хоча загальноосвітнє значення психології він вбачав у тому, «щоб навчити учня орієнтуватися в розумінні власного душевного життя, щоб привчити його до «самовладання» й взагалі до спостереження психічних явищ, а також навчити пояснювати або описувати різні душевні процеси, використовуючи наукову термінологію» [10, с. 2].

Щодо другого аспекту дискусії – хто повинен викладати філософські курси – Г. Челпанов категорично заперечував, щоб їх викладали професори духовних академій. Він вважав, що духовно-академічна філософія є далекою від досягнень емпіричних наук, особливо психології, що вона є виключно служницею богослов'я. До того ж він підкреслював, що духовні академії не поділяють з університетами прав присудження наукових ступенів магістрів та докторів філософії [8]. У духовних академіях професорами філософії на той час справді могли бути лише доктори богослов'я.

Як бачимо, позиції Г. Челпанова та П. Кудрявцева частково збігаються у вирішенні питань змісту гімназичної філософії, але діаметрально протилежні щодо бачення кадрового забезпечення філософських дисциплін. Суть цього принципового розходження вбачається в різних розуміннях ними можливостей суб'єктів викладання філосо-

фії, сформованих духовними й світськими навчальними закладами. У центрі цього розходження помітний відгомін різних розв'язків віковичної проблеми співвідношення віри й знання.

Позиція ще одного учасника дискусії протистоїть як П. Кудрявцеву, так і Г. Челпанову. П. Ліницький, заслужений ординарний професор Київської духовної академії кафедри метафізики та логіки, до речі, значно раніше, ще в 1897 р., відкрив цю дискусію, яка пізніше була запропонована генералом П. Ванновським [6]. Як і Г. Челпанов, він вважав, що в середній школі (у семінаріях та гімназіях) «...не повинно бути метафізики (початкові основи філософії – *Н. М.*) як науки наскрізь критичної. Спроба ввести таку науку в середню школу призведе лише до того, що філософські положення, які мають критичний характер, тобто вимагають об'ємного й систематичного критичного обґрунтування, перетворюються в положення догматичні. Учень, засвоївши певні твердження як догматичні, згодом бачить, що ці ж твердження піддаються критиці, і це, принаймні на перших порах, справляє на нього небажану дію: у нього з'являється думка, що догматичних, тобто непідвладних суперечкам положень, взагалі бути не може» [6, с. 363]. Тому в семінаріях і гімназіях необхідно викладати не початкові основи філософії (метафізику), а історію філософії, психологію й логіку.

Щодо останньої філософської дисципліни, то П. Ліницький начебто солідаризується з Г. Челпановим, але яку ж рису його позиції в розглядуваній дискусії уособлює твердження про необхідність викладання історії філософії? Вважаємо, що й тут має місце зазначена вище опозиція «віра – знання», але накладена вже не на суб'єктивність викладача філософських дисциплін (професора духовної академії чи університету), а на суб'єктивний вимір слухача – учня гімназії чи семінарії. Ідеться про внутрішні передумови до здатності давати вірну оцінку почутого й досягати його адекватного розуміння [5, с. 59]. Адже саме історія різних версій розв'язання одних і тих же філософських проблем формує в учня певний набір категоріальних матриць для оціночних та асоціативних суджень. Перші сприяють оцінці,

другі – досягненню попереднього розуміння. Якщо висловитися в стилі Г.-Г. Гадамера, то саме історія філософії, згідно з позицією П. Ліницького, задає певну міру передсуджень і передрозумінь.

Але чому П. Ліницький вважав, що метафізика небажана в гімназіях і семінаріях, оскільки її поліфонія вносить смуту в душі школярів, а історія філософії, навпаки, бажана? Адже й остання містить цілий спектр відмінних, інколи діаметрально протилежних, точок зору щодо тієї чи іншої проблеми. Чи не вносить таку ж смуту й історія філософії, якщо ні, то чому? П. Ліницький вважав, що не вносить. Якщо метафізика, орієнтована на вічність і надчасовість, викладає свої суперечливі істини як існуючі одночасно, тобто не розмежовує їх у часі, то історія філософії пронизана діакронізмом. Протилежні позиції розмежовані в часі й просторі, тому не створюють суперечності, такої небезпечної для молодих, незагартованих душ.

Щодо такої філософської дисципліни, як психологія, то П. Ліницький погоджується з Г. Челпановим стосовно того, що саме «...психологія повинна викладатися як загальна основа для гуманітарних наук та повинна бути вступом до цих наук» [6, с. 369]. Проте розуміння сутності психології в цих представників духовної й університетської філософії було діаметрально протилежним: для Г. Челпанова як практикуючого психолога-експериментатора психологія є наукою емпіричною, а для П. Ліницького – наукою філософською. «Пануючий сьогодні напрям психології, – вважав П. Ліницький, – намагається перетворити її в науку природничу, найтіснішим чином пов'язану з фізіологією. Такий напрям психології закономірно постає з того положення, яке займають гуманітарні науки у світських навчальних закладах, переважно в університетських. Проте психологія являє собою природну й необхідну основу для наук гуманітарних, як фізика – для наук природничих (філологічних, мовознавчих, історичних, юридичних). Тому й матеріал для себе вона повинна брати з наук гуманітарних: із історії та літератури, із сфери мовознавства та з наук юридичних, щоб цей матеріал піддавати психологічному аналізу, маючи на увазі вирішення основних психологічних питань» [6, с. 369].

Питання про те, кому викладати філософські дисципліни в середній школі, здається, не дуже хвилювало П. Ліницького. Принаймні він не брав участі в дискусії щодо переваг університетських чи духовно-академічних професорів. Однак це не означає, що його не хвилювали більш глибокі й фундаментальні аспекти цього питання: ідеал особистості або суб'єктивність викладача філософії загальних класичних навчальних закладів. Вище ми зазначили, що один із таких аспектів (співвідношення «віри – розуму» в духовному світі професора філософії) хвилював і інших учасників дискусії.

Висновки. Яка ж позиція врешті-решт перемогла? Міністерство народної освіти підтримало власну директиву, яка пропонувала доручити викладання елементів філософської пропедевтики «особам, які успішно закінчили курс у православних духовних академіях» та обмежити це викладання психологією й формальною логікою. А оскільки ці дисципліни стали викладалися «за сумісництвом» священиками, то закономірно, що після жовтневої революції психологія та логіка врешті-решт поступово зникли серед предметів, які читалися в середніх навчальних закладах Росії.

Література

1. Асмус В. Философия в Киевском университете в 1914–1920 годах (Из воспоминаний студента) / В. Асмус // Вопросы философии. – 1990. – № 8. – С. 92–106.
2. Гиляров А. Философская пропедевтика в гимназиях / А. Гиляров // Киевлянин. – 1904. – № 331. – С. 3.
3. Кудрявцев П. Абсолютизм или релятивизм? Опыт историко-критического изучения чистого эмпиризма новейшего времени в его отношении к нравственности и религии. Prolegomena / П. Кудрявцев. – К. : Типо-литография И.И. Чоколова, 1908. – 307 с.
4. Кудрявцев П. К вопросу о введении в гимназиях пропедевтического курса философии / П. Кудрявцев // Труды Киевской духовной академии. – 1905. – Т. 1. – Кн. 1. – С. 137–147.
5. Ляницкий П. Критическое обозрение обычных взглядов и суждений о различных видах общественной деятельности и началах общественного благоустройства / П. Ляницкий // Вера и разум. – X., 1884. – Т. 2. – Ч. 1. – С. 26–68.
6. Ляницкий П. Положение и нужды нашего духовного, преимущественно высшего образования П. Ляницкий // Вера и разум. – X., 1897. – Т. 2. – Ч. 2. – С. 317–334.
7. Ляницкий П. Речь о философии, произнесенная профессором философии А.Н. Гиляровым на торжественном акте университета Св. Владимира, 16 января 1899 г. / П. Ляницкий // Труды Киевской духовной академии. – 1899. – Т. 1. – С. 342–355.

8. Челпанов Г. О преподавании философской пропедевтики в средних учебных заведениях / Г. Челпанов // Юго-Западная Неделя. – 1904. – № 12. – С. 4.

9. Челпанов Г. Учебник логики (для гимназий и самообразования) / Г. Челпанов. – М. : Изд. Т-ва «В.В. Думнов, наследник бр. Салаевых», 1915. – 196 с.

10. Челпанов Г. Учебник психологии (для гимназий и самообразования) / Г. Челпанов. – К. ; О. : Изд. Книжных магазинов И.А. Розова. – 1906. – 156 с.

Анотація

Мозгова Н. Г. Дискусія щодо місця філософії в системі освіти: історико-філософський екскурс у минуле. – Стаття.

У статті досліджуються маловідомі сторінки філософського життя Києва кінця XIX – початку XX ст. Зокрема, метою статті є хронологічна та логічна реконструкція дискусії, яка розгорнулася між професорами світських і духовних навчальних закладів Києва, щодо місця філософії в системі освіти. Аналізуються наведені професорами О. Гіляровим, Г. Челпановим, П. Ліницьким, П. Кудрявцевим аргументи щодо введення викладання філософії в середніх навчальних закладах Києва, а також ті евристичні можливості, які відкриває для філософії православне віровчення.

Ключові слова: дискусія, філософська пропедевтика, логіка, психологія, метафізика, світська освіта, духовна освіта.

Аннотация

Мозговая Н. Г. Дискуссия о месте философии в системе образования: историко-философский экскурс в прошлое. – Статья.

В статье исследуются малоизвестные страницы философской жизни Киева конца XIX – начала XX в. В частности, целью статьи является хронологическая и логическая реконструкция дискуссии, развернувшейся между профессорами светских и духовных учебных заведений Киева, относительно места философии в системе образования. Анализируются приведенные профессорами А. Гиляровым, Г. Челпанов, П. Линыцкого, П. Кудрявцевым аргументы по введению преподавания философии в средних учебных заведениях Киева, а также те эвристические возможности, которые открывает для философии православное вероучение.

Ключевые слова: дискуссия, философская пропедевтика, логика, психология, метафизика, светское образование, духовное образование.

Summary

Mozgova N. G. Discussion on the place of philosophy in the education system: history and philosophy excursion into the past. – Article.

The article analyses the little-known pages of philosophical life of Kyiv late XIX - early XX century. In particular, the purpose of the article was the logical and chronological reconstruction of the debate that unfolded between professors of secular and religious institutions of Kyiv on the place of Philosophy in education system. In article analyzes arguments by professors O. Hilyarov, G. Chelpanov, P. Linytskyi, P. Kudryavtsev – concerning introduction of teaching Philosophy in secondary schools of Kyiv. Besides there is analyze of those heuristic opportunities that orthodox doctrine gives for Philosophy.

Key words: debate, philosophical propedeutics, Logic, Psychology, metaphysics, secular education, spiritual education.